

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

МАТЕРІАЛИ

ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ»

(28 травня 2021 року)

Харків – 2021

*Затверджено Вченою Радою історичного факультету
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
Протокол № 9 від 26.04. 2021 року*

Українське державотворення: історичний аспект: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Харків, 28 травня 2021 р. – Харків:ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. – 278 с.

Редакційна колегія:

Гончарова О. С., канд. іст. наук, доцент, зав. кафедри історії України
Луценко М. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Єгоршина О. О., ст. лаборант кафедри історії України

Збірник складено з тез доповідей, виголошених 28 травня 2021 р. під час роботи Всеукраїнської наукової конференції «Українське державотворення: історичний аспект». Тематика статей охоплює актуальні проблеми становлення національної державності 1917-1921 рр.; сучасні історіографічні концепції української революції та нові методологічні підходи до вивчення проблем української революції; національно-культурні питання як елемент державної політики доби революції; сучасні підходи до розбудови держави.

Видання розраховане на науковців, студентів, усіх, хто цікавиться історією України.

Тексти подаються в авторській редакції. За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

©Автори публікацій, 2021

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, 2021

ЗМІСТ

Бекецька А. О.	Майдан – бунтолігархів?.....	5
Богдашина О. М.,	М. М. Ковалевський – депутат І Державної Думи	
Кас'яненко Ю. О.	(квітень – липень 1906 р.).....	9
Бондар Н.О.	Історична еволюція концепту суверенітету.....	17
Бутова Є. М.	Здобуття Україною незалежності – одна із головних проблем державотворення.....	22
Водяницька Л. С.	Роль і значення діяльності П. Скоропадського для українського державотворення 1917 – 1921 років.....	27
Воронянський О.В.	Еволюція системи державної влади України в 2004-2019 рр. у контексті конкурентної боротьби ресурсоабезпечених бізнес-груп.....	34
Гончарова О.С.	Етнонаціональна політика більшовиків у 1917- 1921 роках та її реалізація на Харківщині.....	50
Горпинко О. С.	Робота з мемуарами під час вивчення Української революції 1917-1921 років у шкільному курсі історії України.....	60
Губарев І.	Політичні інститути: механізм формування в Україні.....	69
Гуляєва А. В.	Сутність політичних партій та їх роль у політичній системі України.....	73
Десяткова А.	Громадський студентський рух кінця 80-х-90- хроків ХХ ст. у процесі становлення української державності.....	82
Дьякова О. В.	Українське вільне козацтво.....	86
Єрмоленко Н.Г.	Державотворення та боротьба за незалежність України.....	92
Єрхова М.	Початок державотворчих процесів у незалежній Україні.....	95
Жданюк В.	Держава та державний суверенітет.....	98
Зобова А.М.	Антиглобалізм – політичний рух сучасності.....	105
Иофе В. Г.,	Идеологические метания Константина Осипова....	110
Дьякова Е. В.,		
Ковальська В.	Консерватизм як ідеологія державотворення.....	125
Кочеткова А.С.	Бахмутські сторінки біографії Володимира Сосюри (1917 – 1918 роки).....	130
Лапченко А. С.	Суспільно-політичний устрій Української козацько-гетьманської держави Богдана Хмельницького.....	136
Лисюк Н. В.	Художнє осмислення доби Української революції 1917-1921 років у поетичних творах	

Богдашина О. М.,

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри історії України

ХНПУ імені Г. С. Сковороди;

Кас'яненко Ю. О.,

вчитель історії Левківської ЗОШ І–ІІІ ст.

Ізюмської міської ради

М. М. КОВАЛЕВСЬКИЙ – ДЕПУТАТ І ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ

(квітень – липень 1906 р.)

«Положення про вибори до Державної думи» від 6 серпня 1905 р. та ряд інших важливих нормативно-правових актів часів першої російської революції (1905–1907) унормовували процес виборів до Державної думи першого скликання. Скликання імператором Миколою II парламенту створювало умови для нового виду політичної діяльності.

Після багаторічної відсутності відомий у професійних колах історик, соціолог, юрист та громадський діяч Максим Максимович Ковалевський (1851–1916) у серпні 1905 р. повернувся до Росії. Як доктор російського законодавства М. М. Ковалевський прекрасно розумів всю складність і обмеженість парламентської роботи в Росії. Тому вчений вагався чи брати участь у виборах до I Державної думи. За порадою він звернувся до В. О. Ключевського. Московський історик вважав, що професійна депутатська діяльність може стати ефективним засобом позитивних перетворень в суспільстві. Свій візит до колишнього колеги по Московському університету М. М. Ковалевський описував так: «Мені хотілося дізнатися від Ключевського, чи піде уряд на розширення прав Думи. Ми проговорили години дві, і я, як тепер, пам'ятаю його заключні слова: «Проект Думи, це – гутаперчевий міхур, який можна роздувати в різні боки». Якщо так, подумав я, то наше

представництво чекає та ж доля, що і представництво інших країн. Уряд давав мало, депутати вимагали більшого і добилися переходу влади в свої руки. Адже і англійський парламентаризм почався з простого допущення уповноважених графських міст до вислуховування урядових пропозицій і поданням ні для кого не обов'язкових порад» [2, с. 352.].

Можливість бути обраним до першого представницького органу влади в Російській імперії випала М. М. Ковалевському завдяки наявності у останнього достатньої кількості землі, потрібної для участі у виборах від курії землевласників. Бажання останнього заручитися підтримкою на виборах попервах зустрічає досить прохолодну реакцію. «Хочеш лізти в петлю, іди, ми тобі перешкоджати не будемо», – згадував М. М. Ковалевський про реакцію харківських дворян на виборчі амбіції кандидата [2, с. 353].

Великий резонанс отримала М. М. Ковалевського доповідь на тему «Действительная природа Государственной Думы» на засіданні Юридичного товариства у Харкові 11 вересня 1905 р. За підрахунками департаменту поліції на лекцію було роздано від 1200 до 1500 білетів [7, арк. 324]. Частина людей прибула без запрошення, чим викликали певний безлад. Товариство зібралося строкате: «студенти, курсистки, робітники та ті, хто взагалі не мав стосунку до Юридичного товариства» [7, арк. 324]. Промова, виголошена ученим в актовому залі Харківського університету, мала критичний, однак не радикальний характер [2, с. 370].

Перебуваючи у Харкові, М. М. Ковалевський брав активну участь у передвиборних зібраннях, на яких були присутніми представники дворянства, орендатори, управителі маєтків, селяни. Про такі зібрання регулярно інформувала своїх читачів харківська газета «Южный край». У своїх виступах М. М. Ковалевський значну увагу приділяв земельному питанню, зокрема проблемі малоземелля селян та способам її подолання, темі робітничого руху, необхідності політичних реформ та перетворення з абсолютної на конституційну монархію Романових, зокрема бажаності «автономії окраїн»

тощо. Присутній на зборах журналіст від цієї газети підкреслював позитивне враження присутніх селян від промови: «захват» та «тріумф нашого шановного земляка» [8, 1906, № 8729, 14 марта, с. 4].

Найбільший інтерес у слухачів, особливо селян, викликало земельне питання. Характерно, що при розгляді проблеми малоземелля та шляхів її подолання, оратор наводив приклади з історії Слобожанщини, зокрема освоєння земель Дикого поля. М. М. Ковалевський пропонував викуп землі за прикладом викупних платежів за реформою 19 лютого 1861 р.

Одним з недостатньо врегульованих питань землекористування залишалася оренда землі, яка у Харківській губернії тривала зазвичай один, рідше – три роки. Короткі терміни призводили до виснаження земель тимчасовими власниками, які були не зацікавлені у відповідальному користуванні. Такі ділянки, на думку М. М. Ковалевського, могли поповнити викупний фонд. Цей же фонд могли поповнити і «загублені» при розмежуванні землі. Серед обділених значився і сам М. М. Ковалевський. Нестача виявилася напередодні виборів, що мало не призвело до відмови у виборах через брак необхідних 150 десятин. М. М. Ковалевський, будучи кваліфікованим юристом, успішно домогся повернення своїх земель. Ця судова тяганина та активна передвиборча діяльність зробила персону М. М. Ковалевського ще більш пізнаваною.

Перші вибори до Державної думи першого скликання у суспільстві поволі формують критерії відбору обранців. З цього приводу висловився і сам М. М. Ковалевський. «Обирайте в члени Думи людей розуму, знань і високих моральних якостей», – цитував кандидата в депутати кореспондент газети «Южный край» [8, 1906, № 8741, 26 марта, с. 3].

Загалом для М. М. Ковалевського голосування були успішними. На повітових виборах землевласників проти його кандидатури було подано лише три голоси [2, с. 354; 6, 1906, № 39, 6 апреля, с. 2]. Даючи оцінку політичним процесам у Харкові, М. М. Ковалевський згодом писав: «В Харкові я вперше

зустрівся з тією демократичною та конституційною хвилею, яка винесла на своїх плечах Думу першого скликання» [2, с. 341].

В день відкриття I Державної думи на шпальтах газети «Южный край» було розміщено групове фото учасників Державної думи від міста Харкова та Харківської губернії. Серед 10-ти харківських депутатів був і Максим Максимович Ковалевський [8, 1906, № 8771, 27 апреля, с. 1]. Крім нього на фото були зафіксовані такі депутати: М. Д. Деларю, Г. А. Фірсов, Д. І. Назаренко, М. М. [Микола Миколайович] Ковалевський, Г. М. Линтварьов, Б. Д. Діденко, Г. А. Стрельцов, Й. О. Оранський, Ф. І. Іваницький [8, 1906, № 8771, 27 апреля, с. 1]. Один депутат (професор М. А. Гредескул) через перебування в цей момент на засланні в Архангельській губернії не потрапив на вказане групове фото.

Майданчиком для позначення політичної та громадської позиції М. М. Ковалевського до, під час та по закінченні роботи I Державної думи стала щоденна газета «Страна». Вона видавалася (з перервою) в Петербурзі від 19 лютого 1906 до 13 січня 1907 рр. Фактичним редактором та автором численних публікацій був М. М. Ковалевський. Матеріалами для газетних статей М. М. Ковалевського часто слугували його виступи з парламентської трибуни [2, с. 367].

У статті «Политическая программа нового союза народного благоденствия» М. М. Ковалевський окреслює ключові позиції програми партії демократичних реформ (ПДР) [6, 1906, № 10, 2 марта, с. 5–6]. У ній звучать тези про пріоритет аграрного та робітничого питання у порядку денному ПДР. М. М. Ковалевський вірив в те, що «всякий прогрес є результатом поступального ходу історії» [6, 1906, № 10, 2 марта, с. 5–6]. Він виступав за перетворення монархії Романових з абсолютну на конституційну. Одночасно декларувалося право народів на автономію (щоправда це право визнавалося за Фінляндією та Польщею). Ця стаття пропагувала головні положення написаної

самим М. М. Ковалевським програми ПДР та дає загальне розуміння принципів діяльності М. М. Ковалевського в Державній думі.

Разом з М. М. Ковалевським до Державної Думи першого скликання потрапило четверо представників від ПДР [2, с. 367]. ПДР, за твердженням М. М. Ковалевського, відрізнялася від більшості політичних партій «несхильністю до прозелітизму, відсутністю партійної дисципліни» [6, 1906, № 5, 24 февраля, с. 2].

Ці ознаки, певною мірою, були властиві самому М. М. Ковалевському. П. М. Мілюков наголошував у спогадах на такій визначальній рисі характеру М. М. Ковалевського, як свободолюбство («не мирився з рамками суворої партійної дисципліни») [3, 1916, № 82, 24 марта, с. 2]. За оцінкою лідера партії кадетів «індивідуальний характер» політичних поглядів М. М. Ковалевського «наближає його в політичних питаннях до крайнього лівого флангу першої Державної думи, хоча в соціальних питаннях М. М. стояв ближче до правої частини керівної більшості» [3, 1916, № 82, 24 марта, с. 2]. Про певну незалежність своєї політичної позиції за часів I Державної думи у своїх спогадах наголошував і сам М. М. Ковалевський: «К.-д. відносилися до мене з осторогою, не завжди упевнені в тому, що я голосуватиму з ними в унісон. І, проте, мене обрали головою і членом багатьох комісій» [2, с. 367]. Такі коментарі свідчать про наявність позиції, яка могла не збігатися з ідеологією як власної партії, так і конституційних демократів (з фракцією останньої М. М. Ковалевський співпрацював). Втім, наявність власних, неузгоджених з іншими депутатами, поглядів М. М. Ковалевського на законотворчість лише активізувала його депутатську роботу. Загалом за 72-денне існування I Державної думи Максим Максимович 62 рази виступав з її трибуни [5, кн. 1, с. 20, 52–55, 85–90, 104, 129–131, 251–253, 293–297].

Головними питаннями, озвученими М. М. Ковалевським з парламентської трибуни протягом квітня – липня 1906 р. були: 1) запровадження справедливого викупу землі; 2) захист прав і свобод (зокрема недоторканість житла);

3) скасування смертної кари; 4) створення робітничого законодавства, зокрема унормування тривалості робочого дня і заборона експлуатації дитячої та жіночої праці [4, с. 19]. Крім того, у його виступах із трибуни парламенту звучали тези про необхідність позбавити Державну раду законодавчої функції тощо [4, с. 28]. У парламентських промовах М. М. Ковалевський часто наводив приклади з історії Росії, Англії, Франції, США тощо.

Земельне питання займало чільне місце у діяльності депутата. У статті «На двох полюсах» М. М. Ковалевський вдається до порівняння підходів українців та інших народів імперії до права власності на землю. «Я боюся, щоб польські селяни не виявили тим же шляхом своїх симпатій до нових зрівнювачів, і щоб та сама доля їх не спіткала в Малоросії, де давно вкоренилася уява про моє і чуже, і де не так давно селяни Слобідської України висловили безсумнівне уподобання приватній власності, наполягаючи перед судами про необхідність визнати, що помилково внесені до категорії казенних земель вільні заїмки, що складають їх невід'ємне надбання. Заїмщики не побажали бути казенними селянами, які отримують землю у спадкове володіння; вони вбачали для себе вигіднішим надалі вважатися приватними власниками» [6, 1906, № 60, 30 апреля, с. 2].

Однак не лише проблеми подолання малоземелля селян цікавили депутата. В перший день функціонування Думи на шпальтах газети «Страна» була розміщена стаття із промовистою назвою – «Свободы». У ній М. М. Ковалевський обґрунтовує необхідність законодавчого закріплення широкого кола громадських свобод. Там же лунає його заклик до депутатів: «Нехай же рівність у свободі буде вищим гаслом наших законодавців» [6, 1906, № 57, 27 апреля, с. 6].

З питаннями дотримання прав та свобод з певною періодичністю з парламентської трибуни виступає і сам М. М. Ковалевський. 13 червня 1906 р. він виступив на захист закритої газети «Голос» [4, с. 131]. Сам М. М. Ковалевський неодноразово відчував на собі тиск у зв'язку із виданням

газети «Страна». Зокрема, за статтю про перебування російської армії в Грузії, М. М. Ковалевського змусили підписати підписку про невийзд зі столиці [4, с. 144].

Ця та інші статті М. М. Ковалевського засвідчували напруженість національного питання в Російській імперії. М. М. Ковалевський неодноразово звертав увагу депутатів на випадки беззаконня стосовно українців, поляків, євреїв та представників інших національностей. Зокрема він виступав на захист інгушів аулу Яндир та єврейських жертв Белостокського погрому [4, с. 109, 115; 1, с. 87].

М. М. Ковалевський очолював комітет по складанню регламенту Думи, так званого «Наказу Державної думи», а також входив до складу комісій, що розробляли Закон про особисту свободу та Закон про громадянську рівність [2, с. 367]. Закон про скасування смертної кари для політичних в'язнів не підтримала Державна рада. У цій ситуації М. М. Ковалевський організував підписання депутатами Державної думи та частиною членів Державної Ради колективної петиції на ім'я Миколи II із проханням тимчасового припинення застосування смертної кари. М. М. Ковалевський у Петергофському палаці передав петицію керуючому кабінетом його імператорської величності князю М. Д. Оболенському, але офіційної відповіді від Миколи II не отримав [2, с. 368; 4, с. 142–143].

Про розпуск I Державної думи М. М. Ковалевський дізнався у Лондоні, де брав участь у міжпарламентській конференції. Його прощальна промова завершувалася словами: «Ми повертаємося на батьківщину, щоб продовжити нашу боротьбу за свободу і за мир у світі» [1, с. 219].

Після повернення до Петербургу М. М. Ковалевський відмовився підписувати Виборзьку відозву від 9 липня 1906 р., яка закликала до непокори владі. Свою відмову М. М. Ковалевський пояснював тим, що інше рішення позбавило б його перед власним сумлінням права вважати себе доктором з державознавства: «Ніхто з фахівців цієї науки не може допустити заклику до

підданих до неплатежу податків і до відмови нести військову повинність» [2, С. 373]

Пізніше М. М. Ковалевський так оцінить значення I Державної думи: «Вона не дала нам жодного важливого законодавчого заходу, але вона визначила програму діяльності російських законодавців на ряд поколінь» [1, с. 89]. Не зважаючи на короткий термін існування (27 квітня – 8 липня 1906 р.), перший парламент закріпив перетворення абсолютної монархії на конституційну, остаточне оформлення багатопартійної системи тощо. У створенні реформаторських законопроектів є значна заслуга М. М. Ковалевського.

Література:

1. К 10-летию 1-й Государственной думы. 27 апреля 1906 – 27 апреля 1916: сб. ст. Петроград, 1916. 226 с.
2. Ковалевский М. М. Моя жизнь : Воспоминания. М. : РОССПЭН, 2005. 781 с.
3. Милюков П. Памяти учителя. Речь. 1916. № 82. 24 марта. С. 2.
4. Партия демократических реформ : речи членов партии в первой Гос. думе. Санкт-Петербург : Рус. скоропечатня, 1907. IV, 188 с.
5. Собрание речей гг. депутатов Государственной Думы I и II созыва. СПб., 1908. Кн. 1–3.
6. Страна. Петербург, 1906.
7. ЦДІАК. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 77.
8. Южный край. Харьков, 1906–1907.